

Paratexty v prekladoch Jozefa Hvišča*

Paratexts in Translations by Jozef Hvišč

Zuzana Obertová

<https://orcid.org/0000-0002-5766-4081>

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
zuzana.obertova@uniba.sk

Data zgłoszenia: 31.01.2024 | Data akceptacji: 10.05.2024

ABSTRACT | This article contributes to the growing interest in the personality and work of translators by exploring paratexts in the translations made by the literary scholar and translator Jozef Hvišč. In all his translations of Polish literature into Slovak, a specific type of peritext appears — an afterword written by him. His erudite peritexts consider translated works in a historical and critical literary context. They demonstrate the reasons why the books were published in translation and enrich the receiving culture.

KEYWORDS | Jozef Hvišč, paratext, peritext, translator's voice, translation

* Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky VEGA 1/0561/24 Determinanty a metodologické impulzy poľsko-slovanskej interkultúrnej komunikácie.

Po desaťročia translatologického výskumu stáli prekladateľ a jeho osobnosť v tieni autorov východiskového textu a predovšetkým v tieni prekladu ako procesu a prekladu ako produktu. Upozornil na to Lawrence Venutti v roku 1995 v známej a pre mnohých i kontroverznej publikácii *The Translator's Invisibility*, kde sa kriticky stavia k tradícii marginálneho statusu prekladateľa v britskom a americkom kultúrnom okruhu. L. Venutti rozoberá „neviditeľnosť“ prekladateľa na viacerých rovinách a mnoho kritických poznámok je možné vziať aj na stredoeurópsky priestor. Autor sa venuje celkom pragmatickým aspektom, ako je neuvádzanie mena prekladateľa na obálkach či recenziách kníh, či nízke finančné ohodnotenie prekladateľskej práce¹, prechádza však i k výsostne teoretickým otázkam, napr. exotizácii a naturalizácii v preklade, ktoré ovplyvňujú cieľový text — naturalizácia často umožňuje jeho plynulejšie a prirodzenejšie znenie, čo sa vo všeobecnosti považuje za ideálny výsledný stav². Hoci tento vedec zostáva k postaveniu prekladateľa mimoriadne kritický aj v druhej edícii z roku 2008, v súčasnosti môžeme konštatovať, že z hľadiska praxeológie i teórie prekladu došlo k značnému pokroku v prospech zviditeľnenia prekladateľov.

Pre prvé dekády 21. storočia je totiž v translatológii evidentný zvýšený vedecký záujem o osobnosť prekladateľa. Anna Fornalczyk-Lipska to dokumentuje najmä na príklade odborných prác a konferencií v Poľsku, ktorých cieľom je poukazovať na úlohu prekladateľa v prekladateľskom procese, analyzovať jeho vplyv na výber a finálnu podobu diel ako súčasť cieľovej kultúry, či vyzdvihnúť prínos prekladateľiek do kultúrneho a literárneho života spoločnosti³. Podobný proces možno zaznamenať i na Slovensku. Translatologička Jana Rakšányiová priznáva vo svojej monografii *Preklad ako interkultúrna komunikácia* z roku 2004 prekladateľovi ústredné postavenie v prekladateľskom procese. Nepriamo nadväzuje na Venuttiho, keď odmieta „vžitý laický stereotyp“, že „prekladateľ musí z textu eliminovať vlastný názor a subjektívne hodnotenie“⁴. Prekladateľa považuje najmä za experta, ktorý zohráva zásadnú úlohu v interkultúrnom dialógu: „Prekladateľ je vzdelaním a kritickým prekladom východiskového textu často kvalitnejším tvorcom ako autor. Objavuje neologizmy, usiluje sa pomenúvať neosémantizmy, systematizuje terminológiu. Okrem toho

1 Por. L. Venutti: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge, Abingdon—New York 2008, s. 7—10.

2 Ibidem, s. 19.

3 Por. A. Fornalczyk-Lipska: *Tłumacząc dla dorosłych — tłumacząc dla dzieci*. „Dzieciństwo. Literatura i Kultura“ 2023, nr 1 (5), s. 25—26. <https://doi.org/10.32798/dlk.1009> [dátum prístupu: 11.01.2024]

4 J. Rakšányiová: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. AnaPress, Bratislava 2004, s. 19.

vnáša do cieľového jazyka fenomény, ktoré v ňom neboli. Cez preklad vstupujú do cieľovej kultúry javy, ktorých importérmi sú často prekladatelia⁵.

V odbornej literatúre pribúdajú štúdie a monografie, ktoré sumarizujú a zhodnocujú prekladateľské dielo významných slovenských osobností, akými boli napríklad Zora Jesenská⁶, Mária Rázusová Martáková⁷, Jozef Felix⁸, Ján Ferenčík⁹, či Viliam Turčány¹⁰. Ich prekladateľská činnosť je zasadzovaná do širšieho kultúrneho kontextu, ale i usúvzťažňovaná a porovnávaná s ďalšou tvorbou. Na pôde Ústavu svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied vznikol tiež dvojzväzkový *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie*¹¹. V úvodnej štúdii o historických determinantoch slovenského prekladového priestoru a vývine slovenského umeleckého prekladu v minulom storočí autorka Katarína Bednárová upriamuje pozornosť na jednotlivých prekladateľov a ich diela, jednu podkapitolu dokonca venuje štatútu prekladateľa a prekladateľským organizáciám¹².

Snahu zviditeľniť prekladateľa a uznať mu zásluhy na vzniku diela vidno aj vo vydavateľskej praxi. Objavujú sa vydavateľstvá, ktoré na obálke alebo titulnej strane knihy zverejňujú meno prekladateľa. Zatiaľ ide najmä o menšie vydavateľstvá ako napr. Literárna bašta, prípadne to nie je plošné pravidlo pre všetky publikácie daného vydavateľského domu. Pozoruhodná je séria článkov s názvom *Čo prekladáš?*, publikovaných v Denníku N. O svojej práci na aktuálnych knihách píšú samotní prekladatelia¹³.

V kontexte poľsko-slovenských umeleckých prekladov bolo publikovaných niekoľko štúdií, ktoré mapujú prekladateľskú činnosť Danuty Abrahamowicz¹⁴,

5 Ibidem, s. 28.

6 Por. E. Maliti-Fraňová: *Tabuizovaná prekladateľka Zora Jesenská*. Veda, Bratislava 2007.

7 Por. K. Brtková: *Osobnosť Márie Rázusovej-Martákovovej na pozadí recepcnej tradície*. Belianum, Banská Bystrica 2013.

8 Por. J. Pašteka: *Jubilejný návrat k Jozefovi Felixovi (kritik, dramaturg, prekladateľ, editor)*. „Slovenské divadlo“ 2013, roč. 61, č. 4, s. 355–369.

9 Por. L. Čendulová: *Prekladateľ ruskej literatúry Ján Ferenčík a spisovný jazyk*. Belianum, Banská Bystrica 2018.

10 Por. J. Kačala: *Básnická a prekladateľská tvorivosť Viliama Turčányho*. „Philologia“ 2021, roč. 21, č. 2, s. 11–18.

11 Por. *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie*. A—K. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá. Veda, Bratislava 2015; *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie*. L—Ž. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá. Veda, Bratislava 2017.

12 Por. K. Bednárová: *Kontexty slovenského umeleckého prekladu 20. storočia*. In: *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie*. A—K. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá..., s. 42–47.

13 *Čo prekladáš?*. <https://dennikn.sk/tema/co-prekladas/> [dátum prístupu: 11.01.2024].

14 Por. M. Buczek: *Danuty Abrahamowicz szkoła przekładu*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2016, cz. 1 (7), s. 201–219.

Jerzyho Pleśniarowicza¹⁵, Jozefa Marušiaka¹⁶ a Karola Chmela¹⁷, čiastočne i Mikuláša Stana¹⁸. Prekladatelia tak prestávajú byť „neviditeľní“, dostávajú sa do popredia a snahou translatológov je objasniť ich identitu, rolu, osobnosť, schopnosti, postoje, hlas a motiváciu¹⁹.

Okrem toho, že translatológia venuje zvýšenú pozornosť prekladateľom a ich dielu komplexne, zameriava sa takisto na skúmanie spôsobov, akými sa prejavuje prekladateľov pohľad na originál, proces alebo aj výsledok translácie. Maria Papadima ich nazýva hlasom prekladateľa, ktorý zaznieva bezprostredne v danej publikácii²⁰. Najvýraznejšou formou je použitie paratextov. Podľa teórie Gérarda Genetta môžeme paratexty v literárnom diele rozdeliť na dve základné skupiny — peritexty a epitexty. Epitexty predstavujú vyjadrenia samotného autora k svojmu dielu v inom médiu, napríklad v rozhovore, korešpondencii či denníku. Peritexty typicky reprezentujú titul a podtitul diela, názvy kapitol a ďalšie časti ako venovanie, úvod, epilóg, poznámky²¹. Ak aplikujeme Genettovu teóriu na prekladové texty, predmetom translatologického skúmania sú prevažne peritexty, ktorých autorom je prekladateľ. Najčastejšími sú predhovor, doslov, poznámky pod čiarou a komentár. Prekladateľov vklad však zvyčajne neplní estetickú funkciu, ako je to pri paratextoch originálu, jeho funkcia je podriadená dielu a autorovi. Ako píše Bożena Tokarz:

„paratexty tłumacza pozwalają na odczytanie jego strategii, świadomości translatologicznej, wrażliwości i wiedzy oraz stosunku kultury przyjmującej do kultury wyjściowej. [...] Paratekst jest potwierdzeniem interpretacji oryginału

15 Por. M. Buczek: *Ślad Jerzego Pleśniarowicza pozostawiony w przekładach*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2020, cz. 2 (10), s. 220—239.

16 Por. M. Buczek: *Józef Maruśniak: tłumacz — komparatysta idealny?*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2014, cz. 1 (5), s. 374—387.

17 Por. Z. Obertová: *Tri dekády polské literatury na Slovensku v prekladoch Karola Chmela*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2022, t. 12, s. 1—17.

18 Por. P. Matula: *Mikuláš Stano a jeho polonofilské postoje v mezivojnovom období*. „Studia Historica Nitriensia“ 2019, roč. 23, č. 1, s. 109—121. Štúdia nie je priamo profilom M. Stana ako prekladateľa, ale zasadzuje jeho prekladateľskú činnosť do dobového kontextu a prezentuje i vzácne archívne materiály, najmä korešpondenciu.

19 Por. K. Kaindl: *(Literary) Translator Studies: Shaping the field*. In: *Literary Translator Studies*. Eds. K. Kaindl, W. Kolb, D. Schlager. John Benjamins, Amsterdam 2022, s. 18—22. Citované podľa A. Fornalczyk-Lipska: *Tłumacząc dla dorosłych...*, s. 26.

20 Por. M. Papadima: *Głos tłumacza w periteksie jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem“ 2011, t. 17, s. 15.

21 Por. G. Genette: *Seuils*. Seuil, Paris 1987, s. 10—11. Citované podľa I. Loewe: *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, s. 13—14.

w wyniku zmiany czynników rozumienia tekstu ze strony odbiorcy w innej czasoprzestrzeni kulturowej“²².

Hlas prekladateľa vyjadrený pomocou peritextov rozdeľuje Maria Papadima na neutrálny (informatívny), subjektívny (nadšený) a kritický (argumentačný), pričom posledný z nich je typický pre opätovné preklady, keď sa prekladateľ vyhraňuje voči riešeniam svojho predchodcu²³.

Cieľom tohto článku je reflektovať prekladateľské pôsobenie slovenského polonistu, literárneho vedca Jozefa Hvišča, predstaviť jeho osobnosť a preskúmať prepojenie medzi jeho prekladateľskými aktivitami a literárnovedným výskumom vo svetle teórie paratextov²⁴.

Jozef Hvišč bol prvým profesorom poľskej literatúry na Slovensku, a hoci bol predovšetkým polonista, jeho výskumné záujmy prekračovali hranice polonistiky. Svojím výskumom nadviazal na tradíciu predchádzajúcich generácií slovenských slavistov — literárnych vedcov, a zároveň ich horizonty rozšíril, otvoril nové výskumné otázky a nesmierne sa pričínil o rozvoj nielen slovenskej slavistiky. Vďaka dlhoročnej medzinárodnej spolupráci nespochybniteľne prispel k rozvoju slavistiky všeobecne. Jeho dielo je rozsiahle. Je autorom niekoľkých vedeckých monografií, najmä z oblasti komparatívnej genológie: *Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme* (1971), *Problémy literárnej genológie* (1979) či *Poetika literárnych žánrov* (1985). Okrem toho publikoval niekoľko vysokoškolských skrípt, desiatky vedeckých štúdií, recenzií, encyklopedických hesiel, ale aj popularizátorské práce, ako sú eseje, reportáže, rozhlasové relácie²⁵. J. Hvišč stál pri založení Slovensko-poľskej a Poľsko-slovenskej komisie humanitných vied, ktoré fungujú pri ministerstvách školstva oboch krajín, bol dlhoročným predsedom slovenskej sekcie komisie,

22 B. Tokarz: *Parateksty jako wyraz koncepcji przekladu*. „Przekłady Literatur Ślowiańskich“ 2017, cz. 1 (8), s. 17. „Paratexty prekladateľa umožňujú rozpoznať jeho stratégiu, translatologické povedomie, cit a vedomosti, ako aj vzťah prijímajúcej kultúry k východiskovej kultúre. [...] Paratext je potvrdením interpretácie originálu, keďže faktory umožňujúce pochopenie textu recipientmi sa v inom kultúrnom časopriestore zmenili“ (preklad Z.O.).

23 Por. M. Papadima: *Głos tłumacza...*, s. 29.

24 Jozef Hvišč (1935—2023) študoval slovenskú a poľskú filológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po absolvovaní štúdia začal pracovať v Ústave svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, neskôr v Literárnovednom ústave. Od roku 1973 pracoval ako externý prednášajúci na Katedre slovenských filológií Univerzity Komenského. V roku 1990 sa stal vedúcim katedry a ako profesor na nej pôsobil až do odchodu do dôchodku v roku 2005. Por. M. Pančíková: *Za profesorom Jozefom Hviščom*. „Kontakty“ 2023, t. XX, s. 155—156.

25 Por. Š. Chrappa: *Jozef Hvišč. Bibliografia prác a výskumných aktivít*. Stimul, Bratislava 2010.

a tiež zakladateľom a šéfredaktorom časopisu komisie *Kontakty*. Významnú časť jeho tvorivej činnosti predstavovali v určitom období umelecké preklady do slovenského jazyka, ktoré sú hlavným predmetom tohto článku.

Pokiaľ ide o časopisecké preklady, ide o takmer 50 pozícií prekladov poézie alebo kratších prozaických foriem. Z poľskej literatúry preložil J. Hvišč diela Zbigniewa Herberta, Władysława Broniewského, Tadeusza Różewicza, Jarosława Iwaszkiewicza, Kazimierza Brandysa, Stanisława Dygata, Konstantyho Ildefonsa Gałczyńskiego, Juliana Tuwima, Janusza Krasińskiego, Ernesta Brylla, Stanisława Grochowiaka, Tymoteusza Karpowicza, Małgorzaty Hillar, Mariana Grześczaka, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego i Jerzyho Harasymowicza. Okrem toho sa ako prekladateľ niekoľkokrát venoval ukrajinskej poézii, napr. tvorbe Lesie Ukrainky a Dmitra Pavlyčka. Knižných prekladov je menej, ide o deväť titulov: Kazimierz Brandys — *Ako byť milovaná / Romantyczność* (1965), Tadeusz Konwicki — *Moderný snár / Sennik współczesny* (1966), Zbigniew Herbert — *Hermes, pes a hviezda* (výber poézie, preklad spolu s Ivanom Mojíkom, 1966), Jerzy Harasymowicz — *Veža melanchólie / Wieża melancholii* (1967), Stanisław Dygat — *Disneyland / Disneyland* (1967), Stanisław Grochowiak — *Vyzliekanie k spánku* (výber poézie, preklad spolu s Ivanom Mojíkom, 1970), Mieczysław Maliński — *Štvrtý kráľ. Príbehy nien pre deti / Czwarty król, Bajki nie tylko dla dzieci* (1972), Witold Nawrocki — *Literatúra a súčasnosť / Literatura i współczesność* (1989), Gustaw Herling Grudziński — *Biela noc lásky / Biała noc miłości* (2001)²⁶. Je pozoruhodné, že väčšina prekladov vychádzala medzi rokmi 1962 a 1972, teda počas zamestnania v Slovenskej akadémii vied, krátko pred napísaním najvýznamnejších genologických prác zo 70. rokov, a zároveň predtým, ako začal externe prednášať na univerzite. V neskoršom období sa venoval vedecko-výskumnej činnosti a k prekladom sa vracal sporadicky. Možno predpokladať, že jeho túžbu po autorskom umeleckom vyjadrení naplnili popularizátorské publikácie, ako aj vlastná poézia a próza²⁷.

Pre všetky knižné preklady J. Hvišča je príznačné, že v nich zaznieva jeho hlas v podobe rozličných paratextov. Pokiaľ ide o tituly diel, nedochádza tu k výrazným zásahom do originálnej podoby, obvykle je ich preklad takmer doslovný. V prípade výberu poézie z viacerých básnických zbierok je titul slovenskej publikácie rovnaký ako názov jednej z originálnych zbierok, z ktorých výber básní pochádza. Je to tak v prípade prekladu poézie Z. Herberta,

²⁶ Ibidem, s. 59—61.

²⁷ Väčší počet týchto diel registrujeme však až po ukončení aktívnej profesionalnej kariéry, napr. *Kam zrak nedosiahne. Imaginatívna autobiografia Jána Kalinčičaka* (2009), *Henryk Sienkiewicz. Život a literárna tvorba* (2013), *Dolina dobrých ľudí* (2014).

J. Harasymowicza i S. Grochowiaka. Informáciu, že ide o výber z rôznych zbierok, nájdeme na dvoch miestach. Po prvé o tom vypovedá štruktúra obsahu, ktorý je rozdelený podľa titulov originálnych zbierok a k nim sú priradené jednotlivé vybrané básne. Okrem toho sú v tiráži ako originál uvedené všetky názvy použitých zbierok v poľskom jazyku, názov vydavateľstva, miesto a rok vydania. Tu treba poznamenať, že v danom období išlo o všeobecne aplikovanú vydavateľskú prax. V súčasnosti je postup vydavateľstiev nejednotný a nedôsledný. Stále pretrvávajú tradícia pomenovať celý výber poézie podľa titulu jednej z originálnych zbierok, no informácia o tom, že ide práve o výber z viacerých diel a nie o preklad celej danej zbierky, sa nachádza často len na jednom mieste, napr. v texte na obálke. K neobvyklej zmene došlo pri výbere titulu zbierky poviedok K. Brandysa. Originálna zbierka je pomenovaná podľa poviedky *Romantyczność*, no slovenské vydanie nesie názov podľa inej prózy zo zbierky — *Ako byť milovaná*. V tomto prípade však nemožno určiť, či išlo o voľbu prekladateľa alebo vydavateľstva.

Opis, resp. informatívny text na obálke diela predstavuje ďalší typ peritextu, ktorý je súčasťou všetkých vyššie uvedených kníh. Autor týchto krátkych textov nie je uvedený, no na základe ich obsahu a štylistického stvárnenia je možné vysloviť predpoklad, že ich napísal práve J. Hvišč. Nejde totiž o citát recenzie alebo úryvok zo samotného diela, s čím sa stretávame najmä v súčasnosti²⁸. Text je akýmsi zhrnutím kľúčových informácií o spisovateľovi, jeho tvorbe a poetike. Persuazívna funkcia opisu ako textu, ktorý má motivovať čitateľov, aby po knihe siahli, zostáva v úzadí. Najmä v porovnaní s dnešnou praxou je značne oslabená. Môžeme pozorovať iba náznaky. Napr. na obálke prekladu S. Grochowiaka je uvedené: „Je nesporné (a čítanie Grochowiakovej poézie to iba potvrdí), že autor *Vyzliekania k spánku* prešiel dôkladnou výchovou európskej básnickej moderny“²⁹. Nabádanie recipientov k prečítaniu diela je tu nepriame, ba dokonca uvedené v zátvorke. Iný príklad poskytuje informácia na obálke prekladu básní J. Harasymowicza, ktorá sa končí lakonickým konštatovaním: „Náš výber obsahuje najlepšie básne zo všetkých jeho doterajších zbierok“³⁰. Viac entuziazmu a superlatívne vyjadrovanie nájdeme iba na obálke k slovenskému vydaniu poviedok K. Brandysa:

28 O novšom vydavateľskom prístupe svedčí aj slovenské vydanie G. Herlinga-Grudzińskiego, kde sa na zadnej strane obálky nachádza úryvok z knihy a na vnútornej strane je stručná informácia o jeho živote a diele. Por. G. Herling-Grudziński: *Biela noc lásky*. Prel. J. Hvišč. Slovart, Bratislava 2001. Obálka.

29 S. Grochowiak: *Vyzliekanie k spánku*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1970. Obálka.

30 J. Harasymowicz: *Veža melanchólie*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1967. Obálka.

„Jeho štyri poviedky *Ako byť milovaná*, *Romantika*, *Rozhovor s Ballmeyerom*, *Sebe a vám*, zahrnuté do našej knižky, sú vskutku vynikajúcim prejavom súčasnej literatúry. Bravúrny štýl, majstrovské ovládanie jazyka, intelektuálna hĺbka, to sú znaky, ktorými oplývajú Brandysove poviedky“³¹.

Ako najvýznamnejší peritext v prekladoch J. Hvišča sa ukazuje doslov. Treba dodať, že J. Hvišč je autorom doslovov nielen vo vlastných prekladoch, ale aj v ďalších početných dielach poľskej literatúry preložených do slovenčiny inými prekladateľmi. Celkovo publikoval 24 takýchto doslovov³².

Vo vydaní zbierky poézie J. Harasymowicza zasadzuje J. Hvišč tvorbu básnika do kontextu generácie 56, ale poukazuje aj na jeho nadväzovanie na predchádzajúce poetické prúdy. Vymenúva všetky Harasymowiczove zbierky, pričom ich delí na tri skupiny podľa dominantných poetických črt. Nájdem tu citát S. Grochowiaka ku generácii 56 a J. Hvišč sa odvoláva aj na konštatovania Kazimierza Wyku k zbierke *Przejęcie kopii*. Doslov predstavuje zhrnutie poetického rozvoja J. Harasymowicza s literárnovedným komentárom³³.

Podobne je to v prípade doslovu k výberu básní S. Grochowiaka. Generácia 56 je tu charakterizovaná vecnejšie prostredníctvom istých hesiel, napr. „prelomový model literatúry“, „protikonvenčná vzbura vedomia, oslobodená predstava“³⁴ a pod. J. Hvišč, ktorý mal už čoskoro publikovať významné diela z oblasti teórie literárnych žánrov, upriamuje pozornosť na žánrovú rôznorodosť Grochowiakovej produkcie. Na druhej strane zdôrazňuje, že prvenstvo v tvorbe tohto publicistu, prozaika, básnika a autora rozhlasových hier zaujíma poézia. V porovnaní s textom o tvorbe J. Harasymowicza je tu S. Grochowiak prezentovaný oveľa viac prostredníctvom poetických prostriedkov a figúr, a priestor dostáva i vysvetlenie, že označovať celú poetiku básnika termínom turpizmus je mylné a nenáležité. Objavujú sa tu tiež citáty a príklady básní zahrnutých vo výbere. Doslov teda možno interpretovať ako literárnovednú analýzu Grochowiakovej poetiky, ale tiež ako odôvodnenie výberu jednotlivých básní³⁵.

Trochu iný prístup k doslovu možno pozorovať v prípade prozaických diel. Na jednej strane zostáva zasadenie tvorby spisovateľa do historicko-literárne-

31 K. Brandys: *Ako byť milovaná*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965. Obálka.

32 Por. Š. Chrappa: *Jozef Hvišč...*, s. 31—32.

33 Por. J. Hvišč: *Cesta k poézii konkrétnosti*. In: J. Harasymowicz: *Veža melanchólie...*, s. 171—178.

34 Por. J. Hvišč: *Metafyzika tvaru*. In: S. Grochowiak: *Vyzliekanie k spánku...*, s. 141—142.

35 Ibidem, s. 141—152.

ho kontextu, výraznejšie sú tu však zachytené zmeny v spoločnosti a politickej situácii v Poľsku, ktoré sú explicitne pomenované. Doslovy sa tak samy stávajú svedectvom doby, v ktorej vznikli. Pri charakteristike tvorby T. Konwického J. Hvišč komentuje jeho začiatky v skupine „pryszczaci“ a postupné upadanie do schematizmu socialisticko-realistického románu. Hoci jeho romány *Pri stavbe* (1950) a *Vláda* (1953) boli vo svojej dobe oceňované i populárne, o vyše desaťročie neskôr ich J. Hvišč komentuje takto: „Je však zaujímavé, že dnes na nás [román] pôsobí celkom opačne, totiž ako groteskná paródia a satira, ako ironická kritika samého seba“³⁶. Charakterizuje postupný prerod Konwického tvorby a dostáva sa až k vtedy ostatnému románu *Moderný snár*, v ktorom: „Konwicki dospel k vynikajúcemu štylistickému a kompozičnému románopísne- mu majstrovstvu“³⁷. Začiatok 60. rokov charakterizuje J. Hvišč ako obdobie „vrcholnej stabilizácie súčasnej poľskej literatury [...], prvých výsledkov slobodného tvorivého štartu po zlikvidovaní kultu osobnosti a schematizmu“³⁸. Ďalšia podrobná analýza deja, motívov, postáv a kompozície *Moderného snára* je dôkazom toho, že prekladateľ je presvedčený o vysokých kvalitách literárneho diela, a tým jednoznačne poukazuje na dôvody, pre ktoré bolo do slovenčiny preložené.

Doslov k prekladu zbierky poviedok K. Brandysa tiež prináša kritiku socialisticko-realistického schematizmu spisovateľových prvotín, hoci podľa J. Hvišča sa mu ho podarilo pomerne rýchlo prekonať. Pozornosť prekladateľa a autora doslovu sa sústreďuje na žánrovú, tematickú a kompozičnú pestrosť Brandysovej tvorby. Komentár k poviedke *Rozhovor s Ballmeyerom* sa však z dnešného pohľadu zdá dobovo poplatný: „Kazimierz Brandys ne- dojak ukázal, že medzi ideológiou dnešného amerického intelektuála, ktorý v čase 2. svetovej vojny bol úradne uznaným nevojakom, a ideológiou hitlerovského vraha existuje veľa styčných bodov“³⁹. J. Hvišč kvality poviedky hodnotí vysoko, takáto interpretácia však celkom nenachádza oporu v diele ani súvekej literárnej kritike.

Kniha *Literatúra a spoločnosť* predstavuje výber knižných a časopiseckých štúdií Witolda Nawrockého, nejde teda o umelecký, ale odborný preklad. Napriek tomu je štruktúra doslovu J. Hvišča do istej miery podobná, je sú- márom relevantných biografických údajov a zhodnotením tvorivej — vedec-kej činnosti s ohľadom na metodológiu a ideové zameranie, treba dodať, že

36 J. Hvišč: *Snár minulých a dnešných osudov*. In: T. Konwicki: *Moderný snár*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1966, s. 351.

37 *Ibidem*, s. 353.

38 *Ibidem*.

39 J. Hvišč: *O diele Kazimierza Brandysa*. In: K. Brandys: *Ako byť milovaná*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965, s. 169.

v súčasnosti už prekonané. Keďže W. Nawrocki skúmal poľsko-české a poľsko-slovenské literárne vzťahy, táto oblasť jeho odbornej činnosti je v doslove prirodzene vyzdvihovaná ako mimoriadne relevantná pre cieľového recipienta prekladu⁴⁰.

Posledným doslovom, ktorý J. Hvišč napísal k vlastnému prekladu, je doslov k zbierke poviedok Gustawa Herlinga-Grudzińskiego z roku 2001. Na tomto diele je zreteľná zmena vo vydavateľskej praxi, čo dokladujú už vyššie spomínané údaje na obálke. Doslov nesie lapidárny názov *O autorovi*, je značne kratší ako predchádzajúce a v podstate sa koncentruje iba na bio-bibliografické údaje so stručným komentárom k niektorým dielam⁴¹. Čo treba na slovenskom vydaní doceniť, je pripojenie iného typu peritextu — vysvetliviek zaradených na konci publikácie. Ide o preklad slov a viet, ktoré sa v texte objavujú v cudzom jazyku (angličtine, francúzštine, ruštine), obsahuje vysvetlenie istých pojmov a reálií (napr. *armia krajowa*) alebo ozrejenie poviedkových postáv prevzatých z reálneho sveta (napr. spisovateľ Nemirovič-Dančenko, generál Maczek)⁴².

Ak sa vrátíme k trom typom hlasu prekladateľa, tak ako ich rozčlenila M. Papadima, doslovy J. Hvišča sú hlasom prekladateľa neutrálneho, ktorý poskytuje zhodnotenie preloženého diela v literárnohistorických súvislostiach s použitím vhodného literárnovedného a literárnokritického pojmového aparátu. Neznamená to, že sa v nich nenájdu kritické stanoviská, najmä vo vzťahu k ranej tvorbe niektorých autorov. Záverečné časti doslovov sú však napísané prevažne v pozitívnom duchu, vyzdvihujú ich umelecké kvality a ponúkajú možné interpretácie textov, čím môžu motivovať čitateľa, aby sa k dielu vrátil. Práve tieto pasáže možno považovať za najvýraznejší prejav J. Hvišča ako prekladateľa. Možno ich totiž interpretovať ako odôvodnenie výberu daného diela, jeho preklad a zaradenie do slovenského jazykového a kultúrneho priestoru. Vo všeobecnosti totiž zostáva hlas prekladateľa v analyzovaných paratextoch v úzadí. J. Hvišč nikde nespomína prípadné úskalia, ktorým musel čeliť počas translácie, neodhaľuje prekladateľské riešenia. Hoci sa zmieňuje o špecifikách poetiky autorov originálu, translátologický aspekt nie je ani pri tejto príležitosti pertraktovaný.

Dôvody, prečo sa prekladateľ neprejavil výraznejšie, treba nepochybne hľadať v dobovom kontexte. V československom kultúrnom okruhu vznikli zásadné translátologické diela práve v 60. rokoch 20. storočia — Jiří Levý

40 Por. J. Hvišč: *Hľadanie literárnych súvislostí*. In: W. Nawrocki: *Literatúra a spoločnosť*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, s. 354—367.

41 Por. J. Hvišč: *O autorovi*. In: G. Herling-Grudziński: *Biela noc lásky...*, s. 120—123.

42 G. Herling-Grudziński: *Biela noc lásky...*, s. 124—127.

publikoval *Umění překlada* v roku 1963, *Preklad a výraz* Antona Popoviča vyšiel v roku 1968. Najpočetnejšie Hviščove prekladateľské počiny teda vznikali v období, keď sa odborné myslenie o preklade de facto len formovalo a predmetom translatických úvah ešte zďaleka nebola osobnosť prekladateľa, jeho postavenie a úloha. Priama komunikácia prekladateľa s čitateľom prostredníctvom peritextov sa nepovažovala za vhodnú, pretože mala narúšať plynulosť recepcie literárneho diela. Takéto presvedčenie sa týkalo najmä poznámok pod čiarou, ktoré J. Levý odporúčal používať len výnimočne⁴³. Na jednej strane teda hlas prekladateľa v tom čase v bežnej praxi nebolo počuť, na druhej strane to nepodporovala ani odborná teória.

Hoci J. Hvišč sa vo svojich peritextoch priamo k prekladateľským otázkam nevyjadruje, neznamená to, že jeho hlas v nich nezaznieva. Ako už bolo demonštrované vyššie, doslovy aj texty na obálkach diel svedčia o svedomitom výbere umeleckého textu určeného na preklad. Uplatňuje sa tu teda úloha prekladateľa ako ambasádora cudzej kultúry, ktorý domácim recipientom prináša reprezentatívne dielo východiskovej literatúry a tým ich oboznamuje s literárnym kánonom v zahraničí. V tomto prípade je však nevyhnutné zohľadniť aj profesionálny profil J. Hvišča, ktorý bol nielen prekladateľom, ale aj vedecko-výskumným pracovníkom. Jeho polonistické vzdelanie a odborné zameranie sa odzrkadľuje v skúmaných doslovoch, svedčí o tom ich obsah a kvalita. Okrem interpretácie preložených diel a vyzdvihnutia ich umeleckých kvalít totiž čitateľ spoznáva aj vývinové etapy a žánrové rozvrstvenie poľskej literatúry. V neskoršom období sa J. Hvišč priklonil viac práve k literárnovednej činnosti a preklady publikoval zriedkavo. O presunutí ťažiska jeho záujmov vypovedá i fakt, že doslovy v prekladoch umeleckej literatúry písal naďalej. Hlas prekladateľa sa tak zmenil na hlas literárneho vedca. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že prínos J. Hvišča sa nepochybne viaže predovšetkým na vedeckú oblasť, jeho prekladateľská činnosť však vhodne dopĺňa mozaiku jeho zástoja v rozvoji slovensko-poľských literárnych vzťahov.

Literatúra

- Bednárová K.: *Kontexty slovenského umeleckého prekladu 20. storočia*. In: *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie. A—K*. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá. Veda, Bratislava 2015, s. 15—73.

43 J. Levý: *Umění překlada*. Ivo Železný, Praha 1998, s. 125.

- Brandys K.: *Ako byť milovaná*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965.
- Brtková K.: *Osobnosť Márie Rázusovej-Martákovej na pozadí recepcnej tradície*. Belianum, Banská Bystrica 2013.
- Buczek M.: *Danuty Abrahamowicz szkoła przekładu*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2016, cz. 1 (7), s. 201—219.
- Buczek M.: *Józef Maruśiak: tłumacz — komparatysta idealny?*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2014, cz. 1 (5), s. 374—387.
- Buczek M.: *Ślad Jerzego Pleśniarowicza pozostawiony w przekładach*. „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2020, cz. 2 (10), s. 220—239.
- Čendulová L.: *Prekladateľ ruskej literatúry Ján Ferenčík a spisovný jazyk*. Belianum, Banská Bystrica 2018.
- Čo prekladáš?. <https://dennikn.sk/tema/co-prekladas/> [dátum prístupu: 11.01.2024].
- Fornalczyk-Lipska A.: *Tłumacząc dla dorosłych — tłumacząc dla dzieci*. „Dzieciństwo. Literatura i Kultura“ 2023, nr 1 (5), s. 24—39. <https://doi.org/10.32798/dlk.1009> [dátum prístupu: 11.01.2024].
- Genette G.: *Seuils*. Seuil, Paris 1987.
- Grochowiak S.: *Vyzliekanie k spánku*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1970.
- Harasymowicz J.: *Veža melanchólie*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1967.
- Herling-Grudziński G.: *Biela noc lásky*. Prel. J. Hvišč. Slovart, Bratislava 2001.
- Hvišč J.: *Cesta k poézii konkrétnosti*. In: J. Harasymowicz: *Veža melanchólie*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1967, s. 171—178.
- Hvišč J.: *Hľadanie literárnych súvislostí*. In: W. Nawrocki: *Literatúra a spoločnosť*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, s. 354—367.
- Hvišč J.: *Metafyzika tvaru*. In: S. Grochowiak: *Vyzliekanie k spánku*. Prel. I. Mojík, J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1970, s. 141—152.
- Hvišč J.: *O autorovi*. In: G. Herling-Grudziński: *Biela noc lásky*. Prel. J. Hvišč. Slovart, Bratislava 2001, s. 120—123.
- Hvišč J.: *O diele Kazimierza Brandysa*. In: K. Brandys: *Ako byť milovaná*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965, s. 165—171.
- Hvišč J.: *Snár minulých a dnešných osudov*. In: T. Konwicki: *Moderný snár*. Prel. J. Hvišč. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1966, s. 349—359.
- Chrappa Š.: *Jozef Hvišč. Bibliografia prác a výskumných aktivít*. Stimul, Bratislava 2010.
- Kačala J.: *Básnická a prekladateľská tvorivosť Viliama Turčányho*. „Philologia“ 2021, roč. 21, č. 2, s. 11—18.

- Kaindl K.: *(Literary) Translator Studies: Shaping the field*. In: *Literary Translator Studies*. Eds. K. Kaindl, W. Kolb, D. Schlager. John Benjamins, Amsterdam 2022, s. 1—38.
- Levý J.: *Umění překladau*. Ivo Železný, Praha 1998.
- Loewe I.: *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
- Maliti-Fraňová E.: *Tabuizovaná prekladateľka Zora Jesenská*. Veda, Bratislava 2007.
- Matula P.: *Mikuláš Stano a jeho polonofilske postoje v medzivojnovom období*. „*Studia Historica Nitriensia*“ 2019, roč. 23, č. 1, s. 109—121.
- Obertová Z.: *Tri dekády poľskej literatúry na Slovensku v prekladoch Karola Chmela*. „*Przekłady Literatur Słowiańskich*“ 2022, t. 12, s. 1—17.
- Pančíková M.: *Za profesorem Jozefom Hviščom*. „*Kontakty*“ 2023, t. XX, s. 155—157.
- Papadima M.: *Głos tłumacza w periteksie jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „*Między Oryginałem a Przekładem*“ 2011, t. 17, s. 13—31.
- Pašteka J.: *Jubilejný návrat k Jozefovi Felixovi (kritik, dramaturg, prekladateľ, editor)*. „*Slovenské divadlo*“ 2013, roč. 61, č. 4, s. 355—369.
- Rakšányiová J.: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. AnaPress, Bratislava 2004.
- Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie. A—K*. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá. Veda, Bratislava 2015.
- Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie. L—Ž*. Eds. O. Kovačičová, M. Kusá. Veda, Bratislava 2017.
- Tokarz B.: *Parateksty jako wyraz koncepcji przekładu*. „*Przekłady Literatur Słowiańskich*“ 2017, cz. 1 (8), s. 15—35.
- Venutti L.: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge, Abingdon—New York 2008.

Zuzana Obertová

Parateksty w przekładach Jozefa Hvišča

STRESZCZENIE | Przez ostatnie dwa dziesięciolecia nieustannie wzrasta zainteresowanie osobowością tłumacza i rolą, jaką odgrywa on w procesie translatorskim. Jednym ze sposobów pokonania „niewidzialności” tłumacza jest badanie peritekstów zapisanych przez niego w dziele przekładowym. W kontekście przekładów polsko-słowackich wyrazisty ślad pod tym względem zostawił po sobie literaturoznawca i tłumacz Jozef Hvišč. Jest autorem posłowi we wszystkich swoich tłumaczeniach literatury polskiej na język słowacki, a także w wydaniach licznych dzieł innych tłumaczy. Jego erudycyjne

periteksty rozpatrują przetłumaczone utwory w kontekście historyczno- i krytyczno-literackim. Są demonstracją powodów, dla których książki ukazały się w przekładzie i wzbogacają kulturę przyjmującą.

SŁOWA KLUCZOWE | Jozef Hvišč, paratekst, perytekst, głos tłumacza, przekład

Zuzana Obertová

Paratexts in Translations by Jozef Hvišč

SUMMARY | Over the past two decades, there has been a growing interest in the personality of the translators and the role they play in the translation process. One of the ways to overcome the ‘invisibility’ of the translators is to explore the peritexts inherent in the translated work. In the context of Polish-Slovak translations, the literary scholar and translator Jozef Hvišč has left a very distinctive mark in the form of an afterword. He is the author of the afterword in all his translations of Polish literature into Slovak, as well as in editions of numerous works by other translators. His erudite peritexts consider translated works in a historical and critical literary context. They demonstrate the reasons why the books were published in translation and enrich the receiving culture.

KEY WORDS | Jozef Hvišč, paratekst, perytekst, translator’s voice, translation

ZUZANA OBERTO VÁ | dr, polonistka, adiunkt w Katedrze Filologii Słowiańskich na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie. Bada polsko-słowackie kontakty literackie, współczesną literaturę polską oraz jej przekłady na język słowacki. Prowadzi lektorat z języka polskiego dla początkujących, ćwiczenia z przekładu ustnego i pisemnego, zajęcia z literatury i kultury polskiej. Jest autorką zeszytu ćwiczeń dla uczących się języka polskiego jako obcego *Polski na A, część I. Zeszyt ćwiczeń* (Bratislava 2021) oraz współautorką publikacji *Słownik frazeologiczny z ćwiczeniami dla uczących się języka polskiego jako obcego* (Poznań 2021), w której omawia zagadnienie frazeologii w przekładzie literackim.